

Τέταρτο
Κεφάλαιο

‘Ο “Ανθρωπος στην ‘Ιστορία

ΕΚΕΙΝΟ ΠΟΥ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΑΠΟ ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΕΜΒΙΑ ΟΝΤΑ είναι ή κοινωνική φύση του και, σέ συνάρτηση μέ αύτή, τό γεγονός ότι παράγει, ότι δημιουργεί, **ί σ τ ο ρ ί α**.

Ποιά είναι τά βασικά χαρακτηριστικά τής ανθρώπινης ιστορίας; Ποιά είναι τά βασικά χαρακτηριστικά του έξατομικευμένου ανθρώπινου όντος; Καί ή μέχρι τώρα ιστορία τών ανθρώπινων κοινωνιών και οί σημερινές αντιθέσεις τους επιτρέπουν νά αισιοδοξοῦμε ότι μπορεί νά δημιουργηθοῦν στή γῆ αξιοβίωτες ανθρώπινες συνθήκες;

‘Ο Μάρξ εἶχε χαρακτηρίσει τήν ανθρώπινη ιστορία ως **ί σ τ ο ρ ί α** τής πάλης τών τάξεων. ‘Ο όρισμός αύτός ανταποκρίνεται στήν τραγικότητα του ιστορικού Γίγνεσθαι, όπου ή πρόοδος επιβάλλεται μέσα από δουλείες και θυσίες ατόμων και λαών. Οί κλασικοί του μαρξισμού δέν έκλεισαν τά μάτια μπροστά στήν ανθρώπινη βαρβαρότητα, και ειδικά μπροστά στή φρίκη τών αναπτυσσόμενων βιομηχανικῶν κοινωνιών και στήν κατάσταση τής εργατικῆς τάξης στήν ἐποχή τους¹. ‘Η αἴσθηση του τραγικού ἔρχεται σέ αντίθεση μέ τή δεσπόζουσα σήμερα δήθεν μαρξιστική αντίληψη, πού βλέπει αποκλειστικά ή κυρίως τήν πρόοδο μέσα σ’ ἓνα κλίμα άπλοϊκοῦ ἐπιστημονισμοῦ, ό όποῖος προέκυψε σά νόθος καρπός από τή σύζευξη του μαρξισμού μέ τόν άστικό ανθρωπισμό.

‘Η νόθα αύτή δήθεν μαρξιστική αντίληψη, ταυτίζει τήν κοινωνική μέ τήν τεχνολογική πρόοδο και αναπαράγει, στά πλαίσια μιᾶς άπλοϊκῆς, οικονομιστικῆς αντίληψης για τό σοσιαλισμό, τίς άστικές οὔτοπίες για τήν κοινωνία τής άφθονίας. Ταυτόχρονα, και έχοντας στήν οὔσια αφαιρέσει

τήν πολιτική, αναπαράγει, στο όνομα του σοσιαλισμού, τις άφηρημένες κατηγορίες της άστικης ανθρωπολογίας και ειδικότερα της ήθικης. Ἄλλά θά ἐπανέλθουμε σ' αὐτό.

Σύμφωνα μέ τή μαρξιστική αντίληψη, ἡ ἱστορία μέχρι σήμερα εἶναι, βασικά, τραγωδία. Αὐτό πού δεσπόζει στήν ἀνθρώπινη ἱστορία, εἶναι ἡ βαρβαρότητα, καί στό ἐπίπεδο τῶν ἰδεῶν οἱ αὐταπάτες καί οἱ μύθοι. Ἄπό τήν ἄποψη αὐτή δέ μπορούμε νά εἴμαστε καί τόσο περήφανοι γιά τήν «ἐνδοξη πορεία» τοῦ εἴδους, γιά τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ «ἀνώτερου ἀνθρώπου τῆς ὕλης», ἢ τοῦ «ἀνώτερου πλάσματος τῆς δημιουργίας». (Οἱ ἐκφράσεις αὐτές ἀνήκουν στόν ἀπλοϊκό οὐμανισμό πού περνιέται καί στή χώρα μας γιά μαρξισμός). Ὡστόσο, μέσα ἀπό τίς ἀντιφάσεις τῆς ἱστορίας, βεβαιώνεται μιά προοδευτική πορεία πού δημιουργεῖ δυνατότητες γιά τήν κατάργηση τῆς ταξικῆς δουλείας καί γιά τή δημιουργία κοινωνιῶν πού θά ἀναπτύξουν τίς θετικές δυναμικότητες τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος.

Ὁ ἀνθρώπος προέκυψε ἀπό τήν ἐξέλιξη τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Δέν ἔχει τόση σημασία πού ἀκριβῶς καί πότε ἀκριβῶς ἐμφανίστηκαν τά πρῶτα ὄντα πού θά μπορούσαν νά χαρακτηριστοῦν ἀνθρώποι. Αὐτό εἶναι πρόβλημα πού τό ἀντιμετωπίζουν οἱ σύγχρονες ἐπιστῆμες. Ἄπό τήν ἄποψη τῆς φιλοσοφίας σημασία ἔχει κυρίως ὅτι στή φύση διακρίνουμε μιά φυλογένεση, μιά ἀνθρωπογένεση, πού, μέσα ἀπό μιά διαδικασία μεταβολῶν στό σῶμα, στόν ἐγκέφαλο, στή νόηση καί στόν ψυχισμό, κατέληξε στό εἶδος ὅπου ἀνήκουμε. Βασικό ρόλο γιά τήν ἀνθρωπογένεση ἔπαιξε ἡ ἐργασία, ἡ τροφή καί γενικότερα ἡ κοινωνική ζωή. Πρίν ἀπό τή συγκρότηση τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, δέσποζε ἡ βιολογική ἐξέλιξη. Στίς τελευταῖες χιλιετίες δεσπόζει ἡ κοινωνική καί ἡ πνευματική. Ὁ ἀνθρώπος δέν ἔχει μεταβληθεῖ βιολογικά σέ ἀξιόλογο βαθμό κατά τίς τελευταῖες χιλιετίες. Ἡ φυσιολογία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Νεάντερταλ, π.χ., ἀλλά καί ἡ μορφολογία του, εἶναι οὐσιαστικά ταυτόσημες μέ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐξέλιξη στίς τελευταῖες χιλιετίες εἶναι βασικά κοινωνική – καί ὄχι βιολογική.

Ἡ πνευματικότητα εἶναι κύριο χαρακτηριστικό τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο ἡ μεταφυσική τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ὀδήγησε στή μεταφυσική του

Πνεύματος, πού θεωρήθηκε αὐθύπαρκτη ὄντοτητα καί δημιουργός τῆς φύσης. Ἀλλά τό πνεῦμα δέ βρίσκεται στήν ἀφειρητά τῆς ἀνθρώπινης προΐστορίας, γιατί ἐκεῖ τό πολύ-πολύ συναντᾶμε ὀρισμένες βιολογικές ἰδιομορφίες καί προϋποθέσεις. Ἡ πνευματικότητα διαμορφώνεται στήν πορεία τῆς ἱστορίας, καί δέν εἶναι κατάσταση: εἶναι Γίγνεσθαι.²

Κυρίαρχη καί σήμερα εἶναι ἐντούτοις ἡ δυϊστική ἀντίληψη γιά τίς σχέσεις σώματος καί ψυχῆς. Ἀλλά, ἂν ὀρίζαμε τήν ψυχή ὡς τό σύνολο τῶν ἐσωτερικευμένων σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο, καθώς καί τῶν δυνατοτήτων γιά διεύρυνση αὐτοῦ τοῦ συνόλου, τότε θά διαπιστώναμε ὅτι ἡ ψυχή ἔχει ἕνα ὑλικό-βιολογικό ὑπόβαθρο (τόν ἐγκέφαλο, τό νευρικό σύστημα καί τὰ αἰσθητήρια), χωρίς νά ἀνάγεται στίς νευροφυσιολογικές λειτουργίες του. Βασική μορφή του ψυχισμοῦ εἶναι ἡ σ υ ν ε ἰ δ η σ η. Ἡ νόση καί τό περιεχόμενο τῆς νόησης προϋποθέτουν τίς πρακτικές σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο καί τήν κοινωνική ζωή. Ἀλλά ἡ «ψυχή» δέν ἐξαντλεῖται στή συνείδηση. Περιλαμβάνει ἀσυνείδητες καταστάσεις, «ἐνστικτα» αἰσθήματα κλπ., πού προϋποθέτουν εἰδικές λειτουργίες τοῦ ὑλικοῦ ὑπόβαθρου. Ὁ ψυχισμός ἀναπτύχθηκε μέσα ἀπό τήν πορεία τῆς φυλογένεσης καί στήν πορεία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς: ἀπό τούς τροπισμούς τῶν μονοκύτταρων ὀργανισμῶν καί τὰ ἀντανακλαστικά τῶν ἀνώτερων, μέχρι τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγκεφάλου καί τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τῆς νοημοσύνης τῶν ζώων καί τῆς ἀνθρώπινης νόησης, τοῦ συνόλου τῶν συναισθηματικῶν δυνατοτήτων καί τῆς φαντασίας.

Ἡ ἀντίθεση πού δεσπόζει σ' ὀλόκληρη τήν προΐστορία εἶναι ἡ ἀντίθεση τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας (ὀρδῆς, γένους) μέ τή φύση. Ἀλλά, προφανῶς, ἡ ἀντίθεση αὐτή ἀναπτύχθηκε στή βάση τῆς ὀντολογικῆς ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν ἀνόργανη φύση καί συνυπάρχει μ' αὐτή τήν ἐνότητα: Ἡ φύση εἶναι τό «ἀνόργανο σῶμα τοῦ ἀνθρώπου» (Μάρξ). Ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς τή φύση, ἐνῶ ταυτόχρονα συνιστᾶ κι ἐπιδιώκει τήν ποιοτική τῆς ὑπέρβαση.

Ἀνάμεσα στά ἀνθρώπινα ἄτομα κύρια σχέση εἶναι ἡ ἐνότητα. Οἱ σχέσεις τοῦ εἴδους δημιουργοῦνται ἀπό τήν ἀνάγκη: ἡ πρωτόγονη κοινότητα πρέπει ν' ἀποσπάσει ἀπό τή φύση τά μέσα γιά τήν ἐπιβίωσή της καί νά προ-

στατευτεί από τούς κινδύνους πού τήν ἀπειλοῦν. Καί τό κατορθώνει –στό βαθμό πού τό κατορθώνει— μέ τή συλλογική δράση καί τόν ἀγώνα, πού υυ- νιστοῦν τή βάση τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης. Σ' αὐτή τήν περίοδο ἀλλω- στε ἐμφανίστηκαν τά πρῶτα δείγματα ὀρισμένων ἀνθρώπινων χαρακτηρι- στικῶν ὅπως ἡ ἀλληλεγγύη, ἡ στοργή, καί ἡ προσωπική περηφάνια.

Φυσικά δέν ἐξιδανικεύουμε τήν πρωτόγονη κοινωνικότητα. Ἡ ὀμαδική ζωή καί οἱ πρῶτες μορφές τῆς –ἡ ὀρδή καί, ἀργότερα, τό γένος— προέκυ- ψαν ἀπό τήν ἀνάγκη γιά ἐπιβίωση. Καί ἡ ζωή τῶν ἀνθρώπων σέ κείνη τήν περίοδο, ὅπως φανερώνουν οἱ μαρτυρίες ἀπό πρωτόγονες κοινωνίες πού ἐπιβίωσαν ὡς τόν περασμένο αἰῶνα, ἡ καί ἐπιβιώνουν ἀκόμα (Ἀμερική, Αὐστραλία κ.ά.), δέν ἦταν καθόλου παραδεισιακή. Τά κύρια χαρακτηρι- στικά τῆς ἦταν ἡ ἔνδεια, ἡ ὑλική ἀνασφάλεια καί ὁ φόβος. Οἱ φανταστικές σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο –προϊόντα ἀδυναμίας καί ἄγνοιας— ἐξάλλου βρίσκονται στή βάση τῶν πρώτων θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τῶν δεισιδαιμονιῶν, τῆς μαγείας καί βάρβαρων πρακτικῶν ὅπως ἡ ἀνθρωπο- φαγία, οἱ ἀνθρωποθυσίες, οἱ θανατώσεις γιά τιμωρία κλπ., πρακτικές οἱ ὁποῖες, στά πλαίσια τῶν τότε σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο, θεω- ροῦνταν φυσιολογικές³. Συνολικά, καί ὅπως μᾶς δείχνουν οἱ σχετικές μαρ- τυρίες, ὁ πρωτόγονος εἶναι μᾶλλον μιά θλιβερή ὑπαρξη – κι αὐτό ὄχι μόνο μέ βάση τά δικά μας μέτρα.

Μέ τήν ἐξέλιξη τῶν πρωτόγονων κοινωνιῶν ἐμφανίστηκαν –ὅπως εἶναι γνωστό— οἱ πρῶτες μορφές ὀργάνωσης: τά γένη καί οἱ φυλές. Οἱ μορφές αὐτές χαρακτηρίζονται ἀπό μιά αὐστηρή δομή καί ἀπό ἐξίσου αὐστηρούς κανόνες συμπεριφορᾶς, πού ἀποτελοῦσαν προϋπόθεση γιά τή διατήρησή τους. Στόν ἴδιο σκοπό ἀπέβλεπαν καί οἱ διάφορες μαγικές τελετουργίες. Ἐδῶ μπορούμε πιά νά μιλήσουμε γιά ἰδ ε ο λ ο γ ί α, σάν ἓνα σύνολο ἀντιλήψεων καί κανόνων πού ἀσκοῦν μιά καθορισμένη κοινωνική λειτουρ- γία: πού συμβάλλουν στή διατήρηση καί τήν ἀναπαραγωγή τῶν δοσμένων κοινωνικῶν σχέσεων. Ἐδῶ ἐπίσης μπορούμε νά διακρίνουμε τόν ὀφελιμι- στικό χαρακτήρα τῆς μαγείας, καί ἀργότερα τῆς θρησκείας: ὅλες οἱ μαγι- κές τελετουργίες ἀπέβλεπαν στή συντήρηση τοῦ γένους, μέ τήν ἐξεύρεση τροφῆς καί τήν αὔξηση τῶν γεννήσεων. Τό ἴδιο μπορούμε νά ποῦμε καί

για τις πρώτες θρησκείες που ήταν άπλοϊκές κοσμολογίες, προπαντός συστήματα κανόνων κοινωνικής συμβίωσης και ηθικής, και ταυτόχρονα περιλάμβαναν λατρευτικές πρακτικές με καθαρά ωφελιμιστικό χαρακτήρα.

Αυτό που διακρίνει ήδη τον άνθρωπο είναι μία όρισμένη πνευματικότητα. 'Αλλά, καθώς τονίστηκε ήδη, αυτή αναπτύχθηκε μέσα από την πρακτική της ομάδας και, στο βαθμό που αναπτυσσόταν, αποτελούσε στοιχείο συνοχής και αποτελεσματικότερης δράσης. Οί τρεις όροι, κοινωνικότητα, πρακτική δραστηριότητα / παραγωγή και πνευματικότητα, αλληλοσυνδέονται γενετικά.

'Ηδη από την εποχή της βαρβαρότητας, και στά πλαίσια της πρωτόγονης κοινοκτημοσύνης (κοινοκτημοσύνης του σχεδόν τίποτα), διαμορφώθηκε ένας πρώτος καταμερισμός ανάμεσα στά φύλα: οί άνδρες κυνηγοῦσαν και ψάρευαν (και φυσικά πολεμοῦσαν), οί γυναίκες μάζευαν καρπούς, ρίζες κλπ., φρόντιζαν τά παιδιά και τό «νοικοκυριό». «'Ο καθένας από τούς δύο είναι νοικοκύρης στόν τομέα του: ὁ άντρας στό δάσος, ἡ γυναίκα στό σπίτι. 'Ο καθένας είναι ἰδιοκτήτης τῶν ἐργαλείων που κατασκευάζει και που χρησιμοποιεῖ».⁴

'Εδῶ μπορούμε νά διακρίνουμε, σέ ἐμβρυακή κατάσταση, δύο χαρακτηριστικά που θά γίνονταν ἀργότερα κυριαρχικά. Τό πρώτο ἀφορᾷ τόν καταμερισμό ανάμεσα στά φύλα, που προέκυψε ἀπό συγκεκριμένες βιολογικές διαφορές, ἀλλά που θά ὀδηγοῦσε, μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας και τῆς κτηνοτροφίας, στήν ἀνδροκρατία, στήν ὑποδούλωση τῆς γυναίκας και στό μύθο τῆς κατωτερότητάς της. Τό δεύτερο ἀφορᾷ τήν ἰδιοκτησία τῶν πρωτόγονων ἐργαλείων: ἡ στοιχειώδης αὐτή ἰδιοκτησία, προϊόν ἀνάγκης, ἀλλά και ἔκφραση ἑνός πρώτου διαφορισμοῦ τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τήν ὀλότητα, θά μετάλλασσε μέ τόν καιρό σέ ἰδιοκτησία τῶν κοπαδιῶν, τῶν μέσων παραγωγῆς και τῶν δούλων.

Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κτηνοτροφίας πραγματοποιήθηκε ὁ λεγόμενος πρώτος μέγας κοινωνικός καταμερισμός, δηλαδή ἡ διαμόρφωση ποιμενικῶν γενῶν και ἡ ἀπόσπασή τους ἀπό τήν ὑπόλοιπη μάζα τῶν βαρβάρων. Παράλληλα διαμορφώθηκαν τά γεωργικά γένη. 'Η διαφοροποίηση τῆς παραγωγῆς θά διαφοροποιοῦσε περισσότερο τά γένη (γένη ἀγγειοπλαστῶν, με-

ταλλουργῶν κλπ.). Ἡ ὑπαρξὴ ἐξάλλου ὑπερροϊόντος, συνέπεια τῆς ἀνάπτυξης τῆς παραγωγικότητας, ἔκανε δυνατὴ τὴ συντήρησι μιᾶς κοινωνικῆς κατηγορίας ποῦ δὲν μετεῖχε ἀμεσα-στήν-παραγωγή: τοῦ ἱερατείου καὶ τῶν διαφόρων ἀρχηγῶν. Τὰ βασιλικά καὶ ἱερατικά γένη θ' ἀποτελοῦσαν τοὺς πυρῆνες τῆς μετέπειτα τάξης τῶν δουλοκτητῶν, καὶ εἰδικότερα τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ αἵματος καὶ τῆς γαιοκτημονικῆς ἀριστοκρατίας.

Μέ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κτηνοτροφίας, τὰ κοπάδια μετατράπηκαν βαθμιαία σὲ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ὅπως καὶ ἡ γῆ, παρὰ τίς περιοδικές ἀνακατανομές. Ἡ διαφοροποίηση τῶν γενῶν συνεπαγόταν ἔπειτα τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀνταλλαγῶν, ποῦ στήν ἀρχὴ γίνονταν ἀπευθείας, εἶδος-μέ-εἶδος, γιὰ νὰ καταλήξουν νὰ γίνονται μέ βάση κάποιο ἀγαθό (κοινὸ μέτρο τῶν ἀξιῶν), ὅπως τὰ ζῶα καὶ τὰ κτήνη, καὶ τελικά μέ τό μεταλλικό χρῆμα. Οἱ ἐξελίξεις αὐτές ὁδήγησαν στήν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τὴν ἐξάρθρωση τῆς ὁργάνωσης τῶν γενῶν καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν πρώτων ταξικῶν κοινωνιῶν. Ἀλλά, προτοῦ σκιαγραφήσουμε αὐτό τό φαινόμενο, πρέπει νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐξαγάγουμε ὀρισμένα φιλοσοφικά συμπεράσματα.

Στό πρωτόγονο, κοινοκτημονικό στάδιο, ἐνυπάρχουν σὲ ἐμβρυακὴ κατάσταση οἱ ἀντιθέσεις ποῦ θὰ ὁδηγοῦσαν στήν καταστροφή τῆς πρωτόγονης κοινότητας καὶ στήν ἐξαφάνιση τῶν γενῶν. Τό ἄτομο εἶναι «τό σύνολο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων» (Μάρξ) μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἡ πρακτικὴ, οἱ ἰδέες, ὁ χαρακτήρας του, μέ δυὸ λόγια ἡ «οὐσία» του, καθορίζονται κοινωνικά. Ἀλλά τό κάθε ἄτομο εἶναι μιὰ μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη ὁλότητα, σὲ πλαίσια τῆς ομάδας. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἐλαύνεται ἀπὸ δυνάμεις καὶ μηχανισμούς («ἐνστικτα» – ὅπως τό «ἐνστικτο» τῆς αὐτοσυντήρησης ἢ τό ἐρωτικό) ποῦ ἐξασφαλίζουν τὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀναπαραγωγή. Ἡ συλλογικὴ δράση καὶ ἄμυνα, καὶ ἀργότερα ἡ κοινωνικότητα, διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ συντήρηση καὶ ἀναπαραγωγή τοῦ καθενὸς ἀτόμου καὶ τῆς κοινότητας. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τροποποιεῖ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ δὲν ἐκμηδενίζει τὰ ἀτομιστικὰ κίνητρα, ποῦ καθορίζονται ἀπὸ μηχανισμούς καὶ λειτουργίες διαμορφωμένες στήν πορεία ὁλόκληρης τῆς φυλογένεσης. Ἔχουμε συνεπῶς ἐνότητα καὶ ἀντίφραση τοῦ ἀτο-

μικροῦ μέ τό κοινωνικό. Ἡ ἐπιβίωση τοῦ γένους ἐξασφαλίζει τήν ἐπιβίωση τοῦ ἀτόμου, ἀλλά συχνά ἀπαιτεῖ θυσίες – ἢ τή θυσία τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου. Τό ἄτομο ἀσφαλίζεται συνολικά στό ἐσωτερικό τοῦ γένους, ἔχει συνεπῶς συμφέρον νά ἀγωνιστεῖ γιά τή διατήρησή του, ἀλλ' αὐτή ἡ κοινωνικότητα δέν ἐξαφανίζει τίς ἐγωιστικές ροπές.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς διπολικῆς αὐτῆς ἀντίθεσης καθόρισε τή διαμόρφωση καί τή συντήρηση τῶν γενῶν, καί ἀργότερα τή διάσπασή τους.

Τό γένος ἀποτελεῖ μιά ἐνότητα, ἀλλά εἶναι ἐνότητα ἀτόμων. Γιά νά διατηρηθεῖ, πρέπει ὁ ἀτομισμός νά ὑποταχθεῖ στό συλλογικό συμφέρον. Οἱ κανόνες συμβίωσης, ἀνατροφῆς, παραγωγικῆς δραστηριότητας, σεξουαλικῶν σχέσεων, οἱ ἀπαγορεύσεις καί οἱ κανόνες τῆς ἠθικῆς ἀπέβλεπαν ἀκριβῶς στήν ἐνίσχυση καί στήν ἀναπαραγωγή τῆς κοινότητας. Καί, καθῶς ἡ ἀνθρωπότητα βρισκόταν ἀκόμα στή μυθική ἀντίληψη γιά τόν κόσμο, οἱ κοινωνικοί κανόνες καθαγιάζονταν μέ τά διάφορα ταμπού, μέ τελετουργίες καί μέ μαγικές πρακτικές. Ἡ συνεκτικότητα τοῦ γένους ἐνισχυόταν καί ἀπό ἄλλα ἰδεολογικά στοιχεῖα, ὅπως ἡ κοινή καταγωγή, ἄρα ἡ κοινότητα αἵματος, ἡ λατρεία τῶν προγόνων, οἱ ἠθικοί κανόνες γιά ὑπεράσπιση τῶν μελῶν τοῦ γένους καί γιά ἀντεκδικήσεις, ἡ δικαίωση τῆς τιμωρίας, πού γιά σημαντικές παραβάσεις ἦταν ὁ θάνατος, κλπ. Ὁ ἀτεγκτος χαρακτήρας καί ἡ σκληρότητα τῆς πρωτόγονης ἠθικῆς εἶναι χαρακτηριστικά τῆς τότε κατάστασης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους.⁵

Στό κατώτερο στάδιο τῆς βαρβαρότητας δεσπόζει ἡ συλλογικότητα τοῦ κυνηγιοῦ, τῆς γεωργίας καί τῆς κτηνοτροφίας, ἡ κοινή κατοχή τοῦ κυνηγιοῦ καί τῶν προϊόντων τῆς ἐργασίας. Στήν περίοδο αὐτή διαμορφώνονται ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, ὅπως «ἡ προσωπική ἀξιοπρέπεια, ἡ εὐγλωττία, ἡ θρησκευτική εὐαισθησία, ἡ ἐντιμότητα, ἡ ἀνδρεία καί τό θάρρος», ἀλλά καί «ἡ σκληρότητα, ἡ πανουργία καί ὁ φανατισμός»⁶. Τό ἄτομο καί ἡ κοινότητα ἀποτελοῦν μιά ἐνότητα, ἀλλά ἡ ἐνότητα περιέχει τή διαφορά καί τήν ἀντίθεση. Καί τό σπέρμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, σέ ἀλληλεξάρτηση μέ τόν ἀτομισμό, θά ἐξάρθρωναν τήν ὀργάνωση τῶν γενῶν, ὅταν θά ἦταν πλέον δυνατή ἡ ἀναπτυγμένη ἀτομική ἰδιοκτησία.

5 Ε.Ι. Μπιτσάκης, *Φιλοσοφία τοῦ Ἀνθρώπου*

Ἡ ἱστορία εἶναι γνωστή. Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ ἀνάμεσα στά γένη καί τή συνακόλουθη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς, ἀναπτύχθηκε τό ἐμπόριο. Ἡ δυνατότητα γι' ἀνταλλαγές ἦταν ἕνα πρόσθετο κίνητρο γιά αὔξηση τοῦ καταμερισμοῦ καί τῆς παραγωγῆς. Τά κοπάδια καί τά χωράφια ἄρχισαν βαθμιαῖα νά μετατρέπονται σέ ἀτομική ἰδιοκτησία, καί ἡ εἰσαγωγή τοῦ χρήματος συνοδεύτηκε ἀπό τή λατρεία τοῦ χρήματος. «Ποτέ ἡ δύναμη τοῦ χρήματος δέν πρόβαλε μέ τόση πρωτόγονη ὠμότητα καί βιαιότητα, ὅσο σ' αὐτή τή νεανική περίοδο».⁷

Ἡ φυλετική ὀργάνωση στάθηκε ἀνίσχυρη μπροστά σ' αὐτό τό ξέσπασμα τοῦ ἀτομισμού. Ἐνα μέρος ἀπό τά παλαιά ἰσότιμα μέλη ἔγιναν δοῦλοι, ἄλλα ζοῦσαν στή φτώχεια μέ τόν κίνδυνο νά πουληθοῦν ἀπό τούς τοκογλύφους, καί οἱ πόλεμοι θά ἱκανοποιοῦσαν τίς ἀνάγκες γιά τό νέο, ἀποδοτικό μέσον παραγωγῆς: τό δ ο ὕ λ ο. Ἐτσι ὁ πόλεμος γιά ληστεία καί γι' ἀρπαγή δούλων ἔγινε «κανονική λειτουργία τῆς λαϊκῆς ζωῆς» (Ἐνγκελς). Ἡ ἀνάπτυξη τῆς δουλείας ἐπιτάχυνε τήν ἀποσάθρωση τῆς φυλετικῆς κοινωνίας, πού διατηρήθηκε γιά ἕνα μακρό διάστημα σάν τυπικός θεσμός. (Εἶναι γνωστή ἡ ἀπόπειρα τοῦ Σόλωνα νά σώσει τά κατάλοιπα τῶν γενῶν μέ τήν κατάργηση τῶν χρεῶν, ὅπως καί ἡ τυπική ἐπισφράγιση τοῦ θανάτου τους στήν Ἄττική, μέ τήν ὀργάνωση τοῦ Κλεισθένη. Τά τεῖχη τῶν πόλεων, ὅπως γράφει ὁ Ἐνγκελς, χτίστηκαν στά ἐρείπια τῆς κοινωνίας τῶν γενεῶν).

Ἐπρωτόγονος φύλαγε ζηλότυπα τά ἀτομικά του εἶδη. (Γιά τά ὄπλα του μάλιστα εἶχε διαμορφώσει ὀλόκληρη ἰδεολογία καί μαγικές πρακτικές). Ὁ ἀτομισμός αὐτός ἦταν ἀναγκαῖος γιά νά ἐπιβιώσει. Ἀλλά ἡ δίψα γιά ἰδιοκτησία ἔγινε τώρα μιά ἀπληστη, παρανοϊκή ἀνάγκη, πού δέν ἔσβηνε ποτέ καί πού δέ δίσταζε μπροστά στά ἀπεχθέστερα ἐγκλήματα. Ὁ πρωτόγονος ἤθελε νά διακρίνεται μέσα στό γένος σάν κυνηγός ἢ σάν πολεμιστής. Ὁ ἀφελής αὐτός ἀτομισμός μεταλλάχθηκε σέ ματαιοδοξία, μικρονοϊκή μανία γιά ἐπίδειξη, δίψα γιά δύναμη πού ὀδηγοῦσε στά πιά φρικτά ἐγκλήματα. (Εἶναι γνωστές οἱ πατροκτονίες, οἱ μητροκτονίες, οἱ ἀδελφοκτονίες κλπ., ἀπό τούς ἀρχηγούς τῶν ἀφρικανικῶν φυλῶν μέχρι τούς οἴκους τῶν Ἄτρειδῶν καί τῶν Λαβδακιδῶν, τό Φίλιππο καί τόν Μεγαλέξανδρο). Ἡ κάλυψη στοιχειωδῶν ἀναγκῶν ἦταν ζωτική ἀνάγκη γιά τόν πρωτόγονο. Ἡ

ιδεολογία τῆς ιδιοκτησίας διαπότιζε τώρα σέ τέτοιο βαθμό τά ἀνώτερα κυρίως στρώματα, ὥστε καί οἱ γυναῖκες καί οἱ δοῦλοι, ὅπως καί τά ἄλογα, νά θεωροῦνται ιδιοκτησία καί νά ἐνταφιάζονται, σφαγμένοι ἢ ζωντανοί, μαζί μέ τόν ἀφέντη, γιά νά τόν ὑπηρετοῦν στήν αἰωνιότητα.

Ἡ νέα κοινωνική πραγματικότητα εἶχε σά συνέπεια τήν ἀποσάθρωση, τή μεταλλαγή τῶν στοιχείων τῆς ιδεολογίας τῶν γενῶν, καί τήν ἐμφάνιση νέων ἀντιλήψεων. Ἡ νέα ιδεολογία ἐκφράζει τώρα τή νέα, κύρια ἀντίθεση, πού εἶναι ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀριστοκρατία τοῦ αἵματος καί τή φτωχολογία (τά κατάλοιπα τῶν γενῶν) καί τούς δούλους. Οἱ πόλεμοι, οἱ σφαγές, ἡ ἀρπαγή δούλων, ἡ ληστεία, ἐξωραϊζονται ἀπό τούς αὐλικούς ποιητές. Τά ὁμηρικά ἔπη εἶναι μιά μαρτυρία τοῦ ιδεολογικοῦ ἐξωραϊσμοῦ τοῦ πολέμου, ὅπου οἱ ληστές καί οἱ δολοφόνοι παρουσιάζονται σάν ἥρωες, καί ὅπου ἡ ἀρπαγή πραγμάτων κι ἀνθρώπων θεωρεῖται ἐντελῶς κανονική πράξη.⁸ Ἡ θρησκεία ὑπηρετοῦσε πρῶτα τήν κοινότητα μέ τίς μαγικές πρακτικές της· τώρα ὑπηρετεῖ βασικά τήν ἀριστοκρατία, γίνεται ἀπολογητική καί κοινωνικά συντηρητική. Ἀντίστοιχα ἡ τέχνη (ἔπη, μνημεῖα) ἐκφράζει τή ζωή, τίς αὐταπάτες καί τήν ιδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης.

Μέσα σ' αὐτή τήν κοινωνία, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἀτομική ιδιοκτησία καί ἡ δουλεία καί ὅπου ἐπιβάλλεται ἡ δύναμη τῶν ἰσχυρῶν, ὁ θεσμός τοῦ γένους κατάντησε βαθμιαῖα κενός τύπος μέ ὀρισμένες λατρευτικές καί κοινωνικές ἀρμοδιότητες, ἀλλ' ἀνίκανος νά ἐπιβάλλει τή θέληση τοῦ γένους καί νά ἀποτρέψει τή διάλυσή του. Ἐνα παράδειγμα τῆς ἀδυναμίας τοῦ θεσμοῦ μᾶς δίνει ὁ Ὅμηρος, μέ τή λαϊκή συνέλευση πού συγκαλεῖται στήν Ἰθάκη ἀπό τόν Τηλέμαχο, ἀλλά πού ἀδυνατεῖ νά λάβει καί νά ἐπιβάλλει ὅποιαδήποτε ἀπόφαση.⁹

«Ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων»: ἡ διαπίστωση αὐτή τοῦ Μάρξ ἐκμηδενίζει τίς οὐτοπίες τοῦ ἀστικοῦ οὐμανισμοῦ, καθῶς καί τίς φλυαρίες τοῦ μαρξίζοντος ἐπιστημονισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ ἀπλοϊκή ἀντίληψη γιά τήν πρόοδο, σά μιά γραμμική πορεία πρὸς τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τῆς ἀνθρώπινης εὐδαιμονίας, ὀδηγεῖ σέ μιά ἀντίστοιχα ἀπλοϊκή αἰσιοδοξία πού ἐξαφανίζεται μπροστά στίς ἀντιφάσεις καί τίς «πανουργίες» τῆς ἱστορίας. Ἄν δοῦμε μέ τά μάτια μας

άνοιχτά τήν ιστορία, θά δοῦμε ὅτι αὐτό πού κυριάρχησε καί πού κυριαρχεῖ ἦταν καί εἶναι ἡ βαρβαρότητα, στό ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς, καί οἱ πλάνες καί οἱ φαντασιώσεις, στό ἐπίπεδο τῆς ἰδεολογίας. Ἄλλά μόνον ἂν κοιτάξουμε κατάματα τήν προῖστορία μας, θά μπορέσουμε ἴσως νά δημιουργήσουμε τίς συνθήκες γιά νά περάσουμε ἀπό τήν προῖστορία στήν ἱστορία, μέ τήν κατάργηση τῆς ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο καί ὅλων τῶν βάρβαρων πρακτικῶν πού συνεπάγεται ἡ ταξική διαίρεση τῆς κοινωνίας.

Ἄπό τήν ἐποχή τῆς βαρβαρότητας καθιερώθηκε ἡ πρακτική τῆς τιμωρίας καί τῶν ἐκτελέσεων. Οἱ πόλεμοι ἀνάμεσα στά γένη καί στίς φυλές δέν ἦταν διόλου σπάνιο φαινόμενο, ὅπως καί οἱ ἀνθρωποθυσίες γιά τόν ἐξευμενισμό τῶν θεῶν, γιά νά καρπίσει ἡ γῆ, ἢ γιά νά ἐπιτύχει μιά προσπάθεια (ληστρικός πόλεμος - Ἰφιγένεια, κλπ.).

Οἱ φρικιαστικές αὐτές πρακτικές ὑποτίθεται ὅτι ὑπηρετοῦσαν τήν ἀνθρώπινη κοινότητα. Τώρα ὅμως, στά ἐρείπια τοῦ συστήματος τῶν γενῶν οἰκοδομήθηκε τό Κράτος, ὄργανο βίας στά χέρια τῶν ἰσχυρῶν. Καί τό κράτος τιμωρεῖ, σταυρώνει, καίει, ἀπαγχονίζει, ἀλλά στό ὄνομα πλέον μιᾶς ἀπρόσωπης καί ἀφηρημένης ἀρχῆς: τῆς δικαιοσύνης (καί ἡ δικαιοσύνη χρειάζεται ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀδικία). Εἶναι ἀσύλληπτη ἡ ἐφευρετικότητα τῶν ἀνθρώπων σέ μεθόδους θανάτωσης καί βασανισμοῦ, ἐνονόματι «ἰδανικῶν» πού κάλυπταν μιά ὠμή πραγματικότητα: τό συμφέρον τῶν κυρίαρχων τάξεων.¹⁰ Τό δίκαιο ἦρθε νά καθαγιάσει –νομικά καί ὑπερβατικά– τή νομιμοποιημένη βαρβαρότητα, πού ἦταν –καί εἶναι– ἀσύγκριτα πιό ἀπεχθής ἀπό τήν ἄμεση καί προσωπική κτηνωδία τοῦ πρωτόγονου. Ἡ νέα, φενακισμένη συνείδηση μετουσιώνει σέ ἠθικές ἀξίες τά ὠμά συμφέροντα τῶν κυρίαρχων. Τό στρώμα τῶν ἰδεολόγων θά ἀναλάβει τό ἀξιέπαινο αὐτό ἔργο.

Ἄλλά ἐδῶ θά μπορούσε νά διατυπωθεῖ μιά ἀντίρρηση: Τονίζουμε τή βαρβαρότητα τῶν νέων κοινωνικῶν σχέσεων. Ἄλλά στήν περίοδο αὐτή ἀναπτύχθηκαν οἱ τέχνες καί τά ἐπαγγέλματα, γενικότερα οἱ παραγωγικές δυνάμεις, ὅπως καί οἱ ἐπιστῆμες, ἡ τέχνη καί ἡ φιλοσοφία. Συνολικά, στό στάδιο αὐτό δημιουργήθηκε ἐκεῖνο πού λέμε πολιτισμό.¹¹ Ἡ δουλκτικὴ

κοινωνία αποτέλεσε ένα στάδιο ανώτερο από τό προηγούμενο, ένα σκαλοπάτι στην ανοδική πορεία του ανθρώπινου γένους, κλπ. κλπ.

Τά προηγούμενα είναι γνωστά. Θα τά διαβάσει κανείς σέ ὄλα τά μαρξίζοντα ἐγχειρίδια, καί στούς ἐπίσημους λόγους. Μόνο πού είναι μονάχα ἡ μιά ὄψη τῆς ἀλήθειας – ἡ θετική –, ἐνῶ ὁ Μάρξ ἔβλεπε καί τήν ἄλλη – τήν ἀρνητική: τήν ἀντιφατικότητα τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν καί τό ἀντιφατικό καί σχετικό περιεχόμενο τῆς ἐννοιας π ρ ό ο δ ο ς¹². Ἡ ὕλική καί ἡ πνευματική πρόοδος δέν μπορεῖ νά ἐπικαλύψει τή θεμελιακή ἀπανθρωπία αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν. Θαυμάζουμε τόν Παρθενῶνα, ἀλλά ξεχνοῦμε τίς χιλιάδες τῶν δούλων πού ἐξοντώθηκαν στά λατομεῖα τῆς Πεντέλης καί στίς πλαγιές τῆς Ἀκρόπολης. Θαυμάζουμε τό «χρυσό αἰῶνα» τοῦ Περικλῆ, ἀλλά ξεχνοῦμε ὅτι οἰκοδομήθηκε, ὄχι μόνο στόν ἰδρώτα καί στό αἷμα τῶν δούλων, ἀλλά καί τῶν ἐλεύθερων: τῶν πόλεων πού ἐκμεταλλευόταν ἡ ἀθηναϊκή ἀποικιοκρατία κι ὅπου ἐπέβαλλε τή θέληση της μέ τή δύναμη τῶν ὄπλων, μέ γενοκτονίες καί καταστροφές.

Οἱ δούλοι ἦταν ζωντανά ἐργαλεῖα, ἦτανε πράγματα γιά τούς Ρωμαίους δουλοκτητές, πού μποροῦσαν νά τούς ἀγοράζουν καί νά τούς πουλοῦν, νά τούς τιμωροῦν καί νά τούς θανατώνουν. Ἡ δουλοκτησία εἶχε ἐξωραϊστεῖ ἰδεολογικά, ὅπως ἐξωραϊστική καί στίς Ἑνωμένες Πολιτεῖες τό νεότερα χρόνια. Ἡ κτηνωδία τοῦ δουλοκτήτη, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, συμβάδισε μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας, τῶν τεχνῶν, τήν ἐκλέπτυνση τοῦ πνεύματος καί τῶν αἰσθημάτων, ἀκόμα μέ τήν κοινωνική ἀλληλεγγύη, τόν πατριωτισμό καί τήν ἀνδρεία (ἄς θυμηθοῦμε τήν ποίηση, τή φιλοσοφία, γενικότερα τίς τέχνες ἀπό τή μιά, καθώς καί τό Μαραθῶνα, τίς Θερμοπύλες καί τή Σαλαμίνα, στό δικό μας χῶρο). Στήν ταξική κοινωνία ἀντιστοιχεῖ τώρα ἡ φενακισμένη ταξική συνείδηση τῆς πραγματικότητας. Αὐτό ὡστόσο δέ σημαίνει ὅτι τό ἀρνητικό εἶναι τό μοναδικό στοιχεῖο τῆς νέας πραγματικότητας. Ἐξάλλου τά λαϊκά στρώματα συνέχιζαν νά δημιουργοῦν μιά ὀρισμένη πολιτισμική παράδοση. Τέλος, τά ἐξαθλιωμένα κοινωνικά στρώματα συνειδητοποίησαν συχνά τά αἷτια τῆς δικῆς τους ἀθλιότητας, διαμόρφωσαν δημοκρατικές καί ἐπαναστατικές ἰδέες καί οὐτοπίες, καί συχνά ἐπεζήτησαν τήν ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας μέ τήν ἐπαναστατική βία.

Καί τούς πιό σκοτεινούς καιρούς τῆς ἱστορίας λαμπρύνουν μορφές ἀγωνιστῶν πού ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τή δυνατότητα νά ξεπεράσει τό ζωῶδες ἐπίπεδο.

Ἐδῶ βέβαια δέ θά ἐπιχειρήσουμε κάποια σκιαγραφία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Πάντως ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τῆς τεχνολογίας καί τῆς ἐπιστήμης, πραγματοποιήθηκε στό ἐσωτερικό τῶν ἀντινομιῶν τοῦ δουλοκτητικοῦ καί τῶν ἐπόμενων κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Φυσικά, ποτέ καί πούθενά δέν ὑπῆρξε καθαρὸς τρόπος παραγωγῆς, ἄρα καί καθαρὴ θεμελιακὴ ἀντίθεση. Παντοῦ οἱ παλαιές μορφές ἐπιβίωναν μέσα στίς νέες, οἱ νέες ἀντιθέσεις μπερδεύονταν μέ τίς παλαιές, ἡ βασικὴ νομοτέλεια μέ τίς δευτερεύουσες καί μέ τίς ἰδιομορφίες. Τό τελικό καί «νομοτελειακό» ἀποτέλεσμα –ἡ συγκεκριμένη μορφή «προόδου»– ἦταν συνήθως κάτι πού, ὅπως γράφει ὁ Ἐνγκελς, κανεὶς δέν τό εἶχε θελήσει.

Ἔτσι ἡ ἀνθρωπότητα προχώρησε μέσα ἀπό πολέμους, πείνες, λοιμούς, μέ σταθερό ὑπόβαθρο τήν ταξικὴ ἐκμετάλλευση καί τήν ταξικὴ πάλη. Ἡ πρόοδος πραγματοποιήθηκε μέ τή θυσία ἀτόμων, γενεῶν καί λαῶν. Ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος ἐξάλλου ἔκανε δυνατὴ τὴ συστηματικότερη ἐκμετάλλευση τῶν παραγωγῶν καί τῆς φύσης, σέ βᾶρος ἀμφοτέρων. Ἔτσι σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα κινδυνεύει νά αὐτοκαταστραφεῖ, κι ὡστόσο ἡ πορεία της θεωρεῖται πρόοδος καί πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἔννοια τῆς ἀνάπτυξης εἶναι τό νέο φετίχ, τόσο τῶν νεοσυντηρητικῶν ὅσο καί τῶν ἀναηψάντων «μαρξιστῶν» στή Δύση καί στήν Ἀνατολή.

Στήν κατανόηση τοῦ κοινωνικοῦ Γίγνεσθαι δεσπάζει ἡ ἰδεολογικὴ ἀντίληψη, δηλαδή ἡ ἀντίληψη ἀπό μιὰ συγκεκριμένη ταξικὴ ἄποψη. Ἀλλά μέ τὴ συγκρότησή της ἡ ἰδεολογία αὐτονομεῖται –σχετικά– ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, ζεῖ τὴ δική της ζωὴ μέ τούς δικούς της, ἐσωτερικούς νόμους ἀνάπτυξης. Ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα ἐκφράζεται στό χῶρο τῆς ἰδεολογίας διαμεσολαβημένα, καί μέ βάση προϋπάρχουσες ἔννοιες καί συστήματα ἰδεῶν. Ἀλλά στήν ἰδεολογία ἐκφράζονται, ἔστω καί φρενακισμένα, πραγματικὲς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις. Ἀπὸ αὐτοῦ καί ἡ κοινωνικο-πρακτικὴ λειτουργία της.¹³

Μέχρι σήμερα ή ανθρωπότητα προχώρησε μέσα από αντιφάσεις, συγκρούσεις και τραγωδίες. Πέρα από ένα όρισμένο στάδιο, ο αγώνας για την ικανοποίηση των υλικών και των πνευματικών αναγκών διαμεσολαβείται από τις παραγωγικές σχέσεις και εντάσσεται στην ταξική πάλη. Μέσα στον αγώνα με τη φύση και μέσα στην ταξική πάλη διαμορφώνεται ο άνθρωπος, που είναι δημιουργήμα και ταυτόχρονα δημιουργός της κοινωνικής του πραγματικότητας. Ο δημιουργός δημιούργησε πάντα αυτό που μπορούσε, και την ίδια στιγμή τό δημιουργήμα καθόριζε τη μοίρα του δημιουργού του.

Ποιό είναι αυτό που μεταβάλλεται και αυτό που παραμένει αμετάβλητο από την ανθρώπινη «φύση», σ' αυτή την ιστορική πορεία; Ποιές είναι οι σημερινές δυνατότητες του ανθρώπινου είδους; Ποιοί είναι οι κίνδυνοι από την ενσωμάτωση της τεχνολογικής προόδου στο σύστημα της ατομικής ιδιοκτησίας, και με ποιό τρόπο μπορούν να ξεπεραστούν οι κίνδυνοι αυτοί και οι πολλαπλές αλλοτριώσεις των βιομηχανικά αναπτυγμένων κοινωνιών; Θα μπορέσουν τελικά οι άνθρωποι να ελέγξουν τά δημιουργήματά τους και να καθορίζουν αυτοί, συνειδητά, σαν ελεύθερα συνεταιρισμένοι παραγωγοί, τις συνθήκες της κοινωνικής τους ζωής; Θα φτάσουμε μία ιστορική περίοδο όπου ή επιστημονική και ή τεχνολογική πρόοδος θα συμβαδίζουν με την κοινωνική πρόοδο;

Τήν απάντηση τήν έχει δώσει και ή θεωρία. Μόνο που οι αντιθέσεις που κινούν τήν ιστορία δέν επιτρέπουν πλέον τήν αφέλεια του αστικού ουμανισμού, όπως και τήν αφέλεια του επαναστατικού ρομαντισμού, ή τήν υποκρισία των απολογητών των προνομούχων στρωμάτων στις χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού».

Τό πέραςμα από τις πρωτόγονες στίς δουλοκτητικές κοινωνίες ήταν μία «πρόοδος», από τήν άποψη της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Ταυτόχρονα, ήταν μια υποβάθμιση των κοινωνικών σχέσεων, που χαρακτηρίζεται από μία νέα μορφή βαρβαρότητας: τή δουλεία. Για πρώτη φορά στην ιστορία, ο παραγωγός αποξενώνεται από τά μέσα παραγωγής και από τό προϊόν της εργασίας του. Η αποξένωση αυτή βρίσκεται στην βάση των αλλοτριώσεων που χαρακτηρίζουν όχι μόνο τις δουλοκτητι-

κές, αλλά και τις επόμενες ταξικές κοινωνίες. Ο σοσιαλισμός, μετατρέποντας ξανά τα μέσα παραγωγής σε κοινωνική ιδιοκτησία, δημιουργεί τις δυνατότητες για άρση των ταξικών αλλοτριώσεων, καθώς και των ειδικών μορφών αλλοτρίωσης που εμφανίστηκαν στις αναπτυγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Ωστόσο, οι δυνατότητες δεν πραγματώνονται, συνήθως, με τρόπο απλό, μέσα από μία γραμμική εξέλιξη, αλλά μέσα από αντιφάσεις, αποπλανήσεις, ανέκδοτες και απρόβλεπτες μορφές, με τρόπο συνήθως απροσδόκητο.

"Ας δοῦμε λοιπόν με ποιο τρόπο ἡ ταξική διαίρεση τῆς κοινωνίας, ἡ αποξένωση καὶ ἡ πλαστή συνείδηση κυριάρχησαν στὶς τελευταίες χιλιετίες τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, δηλαδή τῆς προϊστορίας.

Σημειώσεις 4. Κεφαλαίου

1. Βλ. ειδικά: Κ. ΜΑΡΞ, *Τό Κεφάλαιο*· Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, *Ἡ Κατάσταση τῆς Ἑργατικῆς Τάξης στήν Ἀγγλία*· καὶ IDEM, *Ἡ Καταγωγή τῆς Οἰκογένειας, τῆς Ἀτομικῆς Ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους*.

2. Γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς συνείδησης, βλ. ἀνάμεσα σέ ἄλλα J. PIAGET, *Biologie et connaissance*, ἐκδ. Gallimard, Paris 1962, καὶ *Psychologie et Épistémologie* (στὴ γλώσσα μας *Γεννητική Ψυχολογία, «Υποδομή»*, Ἀθ. 1979). Ἐπίσης: F. HALBWACHS, *La Pensée physique chez l'enfant et le savant*, ἐκδ. Delachaux et Niestlé, 1974, καὶ J. LAWLER, *Intelligence, génétique et racisme*, «Éd. Sociales», Paris 1978.

3. Βλ. π.χ. P. LÉVÉQUE, *Bêtes, dieux et hommes*, ἐκδ. Messidor, Paris 1985.

4. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, *Ἡ Καταγωγή τῆς Οἰκογένειας...*, «Θεμέλιο», Ἀθ. 1978, σ. 291.

5. Βλ. σχετικά: Α.Χ. ΜΟΡΓΚΑΝ, *Ἡ Ἀρχαία Κοινωνία*· Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, *Ἡ Καταγω-*

γή... κλπ.· Π. ΛΕΚΑΤΣΑΣ, *Ἡ Καταγωγή τῶν Ἠθῶν, τῶν Ἐθίμων καὶ τῶν Δοξασιῶν*, «Ἐκδ. Ἴνσοτ. Ἀθηνῶν». Γιά τὶς δοξασίες τῶν πρωτόγονων βλ. ἐπίσης τὰ *Ὀμηρικά Ἔπη* καὶ τὴ *Θεογονία* τοῦ ΗΣΙΟΔΟΥ. Γιά μιὰ συγκριτικὴ μελέτη, βλ. V. HULPACH, *Légendes et contes des indiens d'Amérique*, ἐκδ. Gründ, Paris 1978· ἐπίσης P. LÉVÉQUE, *op.cit.*

6. Κ. ΜΑΡΞ, σὺν ΜΑΡΧ-ΕΝΓΕΛΣ, *On Literature and Art*, Moscow 1976, σ. 189.

7. Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, *Ἡ Καταγωγή...* κλπ. (βλ. Κεφ. «Βαρβαρότητα καὶ Πολιτισμός»).

8. Γιά τὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα τοῦ ἔπους σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, καὶ γενικότερα τῆς τέχνης, βλ. Α. HAUSSER, *Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Τέχνης*, μτφρ. Τ. Κονδύλης, «Κάλβος», Ἀθ. 1969.

9. Στὸ 6 τῆς Ὀδύσσειας διαβάζουμε ὅτι ὁ Τηλέμαχος κάλεσε, γιά νά ἀντιμετωπίσει τοὺς μνηστήρες, συνέλευση τοῦ λαοῦ τῆς Ἰθάκης. Ἐκεῖ μιλώντας ὁ Αἰγύπτιος λέει:

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 4. ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

«Βάλετε ἀφτί, Θιακοί, στά λόγια μου, κι ὅ,τι
σᾶς πῶ, γρικᾶτε, δουλή·
οὔτε μιά φορά δέν κάναμε καί σύναξη ἀπό τότε
πού ὁ Ἰσόθεος Ὀδυσσεᾶς ἐμίσειε στά βαθουλά
καράδια.

Μά τώρα ποιός ἐδῶ μᾶς σύναξε; ποιόν θρήκε
ἀνάγκη τόση;»

(Ὀδύσσεια 625-29, μτφρ. Καζαντζᾶκη-Κακριδῆ)

Φυσικά μιά τέτοια σύναξη δέν εἶχε καμιά ἐξουσία.
Ἡ δύναμη ἀγῆκε ἤδη στίς οἰκογένειες τῆς γαιο-
κτημονικῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ περιγραφή τοῦ
Ὀμήρου εἶναι μία ἐναργῆς ἀπεικόνιση τῆς νέας
κοινωνικῆς πραγματικότητας.

10. Πρὸς σχετικά Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Βασα-
νιστήρια καί Ἐξουσία*, Ἀθ. 1987, ὅπου περιγρά-
φονται, μέ ὅλη τή φρίκη τους, τά βασανιστήρια

πού ἐπινόησε ἡ ἀνθρώπινη θηριωδία ἀπό τήν ἐλ-
ληνορωμαϊκή ἀρχαιότητα, τό Βυζάντιο καί τήν
Τουρκοκρατία, ὡς τήν ἐποχή μας.

11. Ἐξοχο δεῖγμα τῆς νέας, ἀριστοκρατικῆς
ποιήσης, στόν ἐλλαδικό χώρο, ἀποτελοῦνοί ἐπί-
κοι τοῦ Πινδάρου (518-438), ὅπου ἐξωραίζονται
καί ὑμνοῦνται νικητές τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων.
Μοῦσες, θεοί, ἡ λατρεία τῆς δύνამης, τοῦ σωματι-
κοῦ κάλλους, τῆς ἀνδρείας καί τοῦ πλούτου, συν-
θέτουν μία ἀριστοκρατική ἀντίληψη γιά τή ζωή
στίς πρώιμες δουλοκτητικῆς πόλεις τῆς Ἑλλάδας
τοῦ 5. αἰώνα.

12. Βλ. Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Ρήξη ἢ Ἐνσωμάτω-
ση*; (Κεφ. 10).

13. Βλ. Ε. ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ, *Θεωρία καί Πράξη*
(κυρίως τά Κεφ. 2 καί 3).